

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ»

KEY DEVELOPMENT AND FORMATION VECTORS OF «BEYOND REASONABLE DOUBT» STANDARD

Степаненко А.С.,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу процесів формування та розвитку стандарту доказування «поза розумним сумнівом», з'ясуванню його особливостей та природи в історичному розвитку. На основі аналізу наукової літератури було виділено два основних підходи до розуміння природи стандарту та виявлено їх основний зміст. Автором вказано на ключові особливості кожного з підходів та можливості адаптації стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняному кримінальному процесі.

Ключові слова: доказування, поза розумним сумнівом, стандарти доказування, суд присяжних.

Статья посвящена анализу процессов формирования и развития стандарта доказывания «вне разумного сомнения», выяснению его особенностей и природы в историческом развитии. На основе анализа научной литературы было выделено два основных подхода к пониманию природы стандарта и определено их основное содержание. Автором указано на ключевые особенности каждого из подходов и возможности адаптации стандарта доказывания «вне разумного сомнения» в отечественном уголовном процессе.

Ключевые слова: вне разумных сомнений, доказывание, стандарты доказывания, суд присяжных.

The article is devoted to analysis of formation processes and development of the standard of proof «beyond reasonable doubt», and also to determine its characteristics and the nature of its historical development. Based on the analysis of scientific literature author suggested two key approaches for understanding the nature of the standard and detailed its key characteristics. The author indicated on the key features of each approach and the possibility of adapting the standard «beyond reasonable doubt» into domestic criminal process.

Key words: beyond a reasonable doubt, standards of proof, jury trial, proving.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (далі – КПК України), на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., у ст. 17 закріпив презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини, тим самим продублювавши зміст ст. 62 Конституції України та дещо законодавчо розширивши її, включивши до її складу нехарактерне для української правової системи положення щодо доведеності вини поза розумним сумнівом. Законодавець, наводячи в ч. 2 ст. 17 КПК України вимогу щодо доведеності вини особи стороною обвинувачення до деякого рівня чи, можливо, позначки «розумний сумнів», не наводить її формального визначення та в жодній статті не посилається на цей термін. Проте потрібно зазначити, що спроба надати визначення стандартів доказування на законодавчому рівні мала місце [1].

В існуючому зараз кримінально-процесуальному доказуванні є елементи минулого, тому ми підтримуємо М.С. Таганцева, який наголошує: «Якщо ми бажаємо вивчити який-небудь юридичний інститут, що існує зараз, то для власного правильного його розуміння повинні прослідкувати його історичну долю, приводи, через які він з'явився, і зміни, яким піддався він у своєму історичному розвитку [2, с. 21]. Термін «поза розумним сумнівом» має свій початок в країнах англо-американської правової сім'ї, тому доцільно аналізувати досвід саме цих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час є два основні підходи щодо розвитку стан-

дарту доказування «доказування поза розумних сумнівів» в науковій літературі. Перший можна назвати «раціоналістичним», або, як пропонує позначити його Міллер Шейлі (Miller W. Shealy), – «загальним підходом». Однак, як зазначає сам автор, іменувати даний підхід «загальним» можна з великою часткою умовності [3, с. 269–270]. Другий підхід є теологічним аналізом, нещодавно запропонованим професором Джеймсом Уйтменом (James Q. Whitman) в своїй книзі «The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial» (Витоки розумного сумніву: Теологічне коріння кримінального судочинства), даний підхід можна умовно позначити як «теологічний» [4].

«Раціоналістичний», або «загальний» підхід в даний час формується найбільш активно в працях таких вчених, як Барбара Шапіро (Barbara Shapiro) [5], Ентоні Морано (Anthony A. Morano) [6], Теодор Вальдман (Theodore Waldman) [7], Стів Шепард (Steve Sheppard) [8]. Незважаючи на назву, є багато далеко не «косметичних» відмінностей між позиціями науковців, які дотримуються «загального підходу».

При аналізі та описі раціоналістичного підходу основна увага буде зосереджена на роботі професора Б. Шапіро. Її праця являє собою парадигму даного підходу і широко цитується Верховним судом США в своїх рішеннях (наприклад, *Victor v. Nebraska*) [9].

Постановка завдання. В даній статті перед автором поставлено завдання з'ясувати особливості природи стандарту в історичному розвитку (на осно-

ві аналізу доктринальних підходів до формування стандарту доказування «поза розумним сумнівом»), з'ясувати особливості його (стандарту) природи в історичному розвитку і визначити можливості застосування стандарту в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з аналізу самих підходів (а саме з раціоналістичного) до формування стандарту, потрібно враховувати також процес формування та розвитку суду присяжних, який активно застосовує стандарт при розгляді кримінальних (та й цивільних) справ в країнах системи загального права. Відправною точкою виникнення суду присяжних є глибока криза, яка відбулася в кінці XII початку XIII століття, коли «іраціональні докази», такі як ордалія, більше не могли розглядатися як такі, що відповідають принципу справедливості, або тому, як потрібно було робити висновки про істинність тверджень. Зокрема, рішення про заборону на проведення ордалії було прийнято на Четвертому Латеранському Соборі 1215 р. [10, с. 59–60], в результаті чого утворився певний правовий вакуум, хоча про це можна говорити з великою часткою умовності, оскільки стару діючу систему ордалії не змогли б скасувати, не будь ефективною альтернативи цій процедури [5, с. 4, 115–118].

В Англії ордалія була замінена судом присяжних (trialjury), хоча потрібно відзначити, що до рішення 1215 р. в Англії діяли т. з. «присяжні звинувачення» або «присяжні подання суду» (presentmentjury). Проте не дивлячись на велику кількість досліджень, мало що відомо про ранні форми суду присяжних, проте відомо, що присяжні звинувачення в своїх ранніх формах «засуджували» підсудних бути судимими шляхом проходження суду Божого [11, с. 90–126], вердикти якого були більше твердженнями про характер підсудного, ніж про його фактичну винність або ж невинуватість [10, с. 38].

Зі скасуванням ордалії поруч з присяжними звинувачення були утворені «засуджуючі», або судові присяжні (trialjuries). Ліквідація ордалії спричинила виникнення формальної процедури дослідження доказів. Вироки нових судових присяжних, які Роджер Гроот датує в районі 1219–1221 рр., були скоріше ствердними, ніж доказовими [11, с. 18]. Хоча спочатку було деяке дублювання в складі двох судів присяжних, поділ присяжних звинувачення і суду присяжних почав проглядатися в 1328 р. Передбачалося, що суд присяжних – люди однієї громади (спільноти), які повинні знати про обставини події, про факти. Присяжні не були і не повинні були бути неупередженими, натомість вони, при винесенні вердикту, повинні були покладатися на загальновідомі факти (commonknowledge), свої особисті знання як членів громади, де відбулося порушення, і на всілякі докази, які могли бути запропоновані в суді [5, с. 4].

Проте к XV ст. присяжні більш не проводили своє власне розслідування і вже не завжди володіли необхідними особистими знаннями про те, що сталося і про обвинувачуваного, щоб самостійно приймати рішення без дослідження додаткових доказів. Це скоріше вже було заслуховування і оцінка доказів, наданих

їм приватними обвинувачами і урядовцями. В результаті виникла необхідність в розробці стандартів оцінки, за допомогою яких присяжні могли б перевірити свідків та інші докази. [5, с. 5–6]. Таким чином, стали розвиватися критерії оцінки доказів присяжними, що поклало початок розвитку формального правила-вимоги «розумного сумніву» в Англії.

І саме в цьому місці бачимо різне трактування історії стандарту й мети його виникнення. Б. Шапіро, як представник раціоналістичного підходу, вбачає появу стандарту «поза розумним сумнівом» як саме критерію оцінки доказів та способу впоратися з невизначеністю. Професор Б. Шапіро вказує на філософські, наукові та моральні проблеми, з якими зіткнулося англійське суспільство XVII століття, а саме проблеми отримання достовірного та такого, що можливо перевірити, знання та можливості приймати рішення. Групами моральних теологів та натуралістів була зроблена спроба побудувати певний проміжний рівень знань, який сягав би рівня абсолютної впевненості, але був би вище рівня звичайної думки. Хоча термінологія була різною, виділялися різні підкатегорії отриманого знання в залежності від їх достовірності: 1) фізичне, 2) математичне та 3) моральне. Саме останнє знання, що мало моральну достовірність, було найвищим рівнем вірогідності, яке могло бути досяжним у повсякденному житті та покладеним в основу прийняття рішень [13].

Децю схожою концепцію було запропоновано у праці Джона Локка «An Essay concerning Human Understanding». Для Дж. Локка «моральна достовірність» була одним з видів ймовірності, найбільш високим рівнем, який практично був ідентичний рівню повної впевненості (certainty). Більш низькими рівнями ймовірності були переконаність (confidence), впевнена думка (confidentbelief) і просто звичайна думка (mereopinion). Однак крім лише встановлення градуальної шкали якості отриманого знання, Дж. Локк також вказав на різні критерії для оцінки доказів (свідчень): кількість свідків, їх сумлінність (чесність), їх навички подання доказів і узгодженість показань з обставинами справи, відсутність або наявність протилежних свідчень. Даний емпіричний підхід до знань, який не заперечує можливості отримання надійних і переконливих доказів, але і не робить претензій на досягнення абсолютного знання, був сприйнятий значною частиною англійської інтелектуальної спільноти [5, с. 10–12].

Згідно раціоналістичному підходу дана концепція отримання ймовірного знання трансформувалась спочатку в стандарт «переконана/задоволена совість/свідомість» (satisfiedconscience), який пізніше (кінець XVIII – початок XIX століття) був замінений на більш зрозумілий стандарт «поза розумним сумнівом» [5].

Теологічний підхід представляє альтернативний погляд на проблему походження, формування та значення вимоги доведення «поза розумним сумнівом». Джеймс Уйтмен ділить усі юридичні процедури на: 1) процедури пошуку «фактичних доказів» і 2) забезпечення «морального комфорту».

Дж. Уйтмен зазначає, що люди преMODерністської епохи (premodernpeople) відчували тривогу, засуджуючи інших. Це вірно для різних культур і різних контекстів: християнська, ісламська і буддистська культури зіткнулися з цими труднощами [14]. Насправді, тривога, викликана необхідністю засудження інших, була настільки сильна, що люди преMODерністської епохи розробили різні хитрощі і прийоми, щоб уникнути відповідальності за безпосереднє засудження іншої людини. Мета юридичних процедур преMODерністської епохи полягала не в досягненні визначеності в заплутаній фактичній ситуації або в тому, щоб розібратися в часом абсолютно діаметральних заявах сторін, в логічній або аналітичній манері. Даний порядок був покликаний допомогти тим, на чий плечі лягав обов'язок винесення рішення, незалежно від того, чи були вони суддями або ж присяжними, щоб подолати їх власні побоювання з приводу самого акту суддівства. Суддям преMODерністської епохи доводилося турбуватися не тільки про духовні наслідки неправильного або недбалого суддівства, але й вони повинні були мати справу з серйозною проблемою кланового насильства, помсти з боку обвинуваченого і його найближчих родичів, членів сім'ї чи друзів. Це цілком може здатися дивним для сучасного читача, але лише тому, що ми знаходимося у великому культурному і психологічному розриві, на великій відстані від світу преMODерністської епохи. Сьогодні суддями і присяжними були розроблені засоби і інститути, щоб психологічно і морально дистанціюватися від тих, кого вони судять. Проте для розвитку здатності підтримки такого роду психічної відстані потрібно було пройти значній кількості часу [4, с. 10–12].

З причини даних суддівських труднощів, яких зазнавало суспільство преMODерністської епохи, були розроблені процедури морального комфорту [4, с. 18–19]. Це різко контрастує з видами процедур, які характеризують сучасні правові системи, особливо ті, які в даний час широко поширені в державах англо-американської правової системи.

Що стосується другого виду процедур (фактичні докази), то Дж. Уйтмен має на увазі процедури, які були сформовані з тим, щоб допомогти суб'єкту в його пошуках істини в умовах невизначеності. Такого роду процедури іменуються в філософії науки евристичними процедурами [15]. Вони, як певний набір правил пошуку фактичних доказів, спочатку сформованих для пошуку фактичних обставин події, служать не одній лише цій меті, – добре розроблені, вони також надають якусь міру морального комфорту. Переконані, що наше рішення обґрунтоване істинними обставинами, ми можемо позбутися від внутрішнього почуття відповідальності за прийняте рішення.

Цікаво, що Дж. Уйтмен також характеризує середньовічну ордалію як засіб перенесення відповідальності в забезпеченні морального комфорту [4]. Дж. Уйтмен також зазначає, що суд присяжних сам по собі є більшою мірою процедурою морального комфорту, ніж процедурою пошуку фактичних доказів [4, с. 24]. Суд присяжних функціонує для того, щоб перемістити тягар осуду з суддів на присяжних

і розпорошити відповідальність між присяжними не перекладаючи її на плечі однієї людини.

Таким чином, процедура морального комфорту прагне заспокоїти тих, хто повинен приймати важкі рішення і полегшити їх тривоги. Процедура пошуку фактичних доказів, з іншого боку, включає в себе процедури, які, по суті, призначені для фільтрації та оцінки фактів і вимагають діяти в аналітичній формі у напрямку до встановлення істини. Однак є одна точка, в якій процедура морального комфорту і процедура пошуку фактичних доказів поєднуються, і це є ключовим моментом для підходу Дж. Уйтмена в обґрунтуванні стандарту «розумного сумніву» як процедури морального комфорту.

Обидві вказані процедури встановлюють певні перешкоди на шляху засудження. Якщо істинність звинувачень проти обвинуваченого повинна бути належним чином доведена, відповідно, його складніше викрити в скоєному. Небажання судді винести обвинувальний вирок також тягне до схожим ускладнень. Дійсно, рівень обвинувальних вироків за часів преMODерністської епохи часто був досить низькими саме з цієї причини [4]. Прагнення до встановлення істини і прагнення уникнути моральної відповідальності за осуд можуть лежати в основі системи процесуальних гарантій обвинуваченого.

Рішення про винуватість чи невинуватість особи для людей середньовіччя мало більше значення, ніж воно має зараз, і прийняття правильного рішення повинно було обмежувати не тільки долю підсудного, а й їх самих. У разі сумніву мали слідувати «безпечнішим шляхом» і утриматися від прийняття рішення. Дж. Уйтмен також наводить слова св. Матвія: «Не судіть – і не судимі будете», які були застереженням для будь-якого християнина і вселяло певний страх в уми суддів. Доктрина безпечного шляху була закріплена в відомій формі папи Інокентія III, в якій було сформульовано класичне визначення доктрини безпечного шляху: «Indubiisviaeligendaesttutor»: «Коли є сумніви, необхідно вибрати більш безпечний шлях» [4, с. 117]. Дж. Уйтмен розглядає процедуру доведення «поза розумним сумнівом» як процедуру забезпечення морального комфорту суб'єктів прийняття рішень, яка ніяк не допомагає в пошуку фактичних доказів.

Висновки. Підводячи підсумок, можна сказати, що в науковій літературі можливо провести чітку межу між вказаними підходами та вказати, що раціоналістичний підхід розглядає стандарт доказування «поза розумним сумнівом» як критерій оцінки обставин, прийняття рішення та способів впоратися з невизначеністю; згідно теологічного підходу стандарт «поза розумним сумнівом» є лише спробою полегшення тягара винесення рішення, т. з. процедурою забезпечення морального комфорту суб'єкта прийняття рішень. В разі сприйняття першого підходу нашою правовою системою можна говорити про ймовірнісний характер прийнятих судом рішень і про відсутність розумних сумнівів як найвищого досяжного ступеню ймовірності. У разі сприйняття другого підходу дана концепція повинна бути виділена з КПК як атавізм середньовічної епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення правового регулювання питань кримінального провадження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=44779&pf35401=237431>.
2. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая / Н.С. таганцев. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1874. – С. 292.
3. M. W. Jr. Shealy, "A Reasonable Doubt About 'Reasonable Doubt,'" *Oklahoma Law Rev.*, vol. 65, no. 225, pp. 225–302, 2013.
4. J. Q. Whitman, *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*. Yale University Press, 2008, p. 286.
5. B. J. Shapiro, *Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause: Historical Perspectives on the Anglo-American Law of Evidence*. University of California Press, 1991, p. 365. Available at: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft409nb30v/>
6. A. A. Morano, "A Reexamination of the Development of the Reasonable Doubt Rule," *Bost. Univ. Law Rev.*, vol. 55, pp. 507–528, 1975.
7. T. Waldman, "Origins of the Legal Doctrine of Reasonable Doubt," *J. Hist. Ideas*, vol. 20, no. 3, pp. 299–316, Jun. 1959.
8. S. Sheppard, "The Metamorphoses of Reasonable Doubt: How Changes in the Burden of Proof Have Weakened the Presumption of Innocence," *Notre Dame Law Rev.*, vol. 78, no. 4, pp. 1165–1249, 2003.
9. *Victor v. Nebraska* 511 U.S. 1 (1994).
10. J. H. Langbein, R. L. Lerner, and B. P. Smith, *History of the Common Law: The Development of Anglo-American Legal Institutions*, 2nd ed. Austin: Wolters Kluwer Law & Business, 2009, p. 1141.
11. P. R. Hyams, "Trial by ordeal: the key to proof in the early common law," in *On the Laws and Customs of England: Essays in Honor of Samuel E. Thorne*, A. S. Morris, Ed. University of North Carolina Press, 1981, p. 426.
12. R. D. Groot, "The Early Thirteenth-Century Criminal Jury," in *Twelve Good Men and True: The Criminal Trial Jury in England, 1200-1800* [1988], J. S. Cockburn and T. A. Green, Eds. Princeton: Princeton University Press, 2014, p. 434.
13. B. J. Shapiro, *Probability and Certainty in Seventeenth-Century England: A study of the Relationships between Natural Science, Religion, History, Law, and Literature*. Princeton: Princeton University Press, 1983, p. 347.
14. J. F. Stephen, *A history of the criminal law of England*. Routledge, 1996, p. 1703.
15. J. Schickore, *Scientific Discovery*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Available at: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/scientific-discovery/>